

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS  
ISTORIJOS  
METRAŠTIS  
2021 metai

1

**LI**

Vilnius 2021



LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK  
OF LITHUANIAN  
HISTORY

2021

1

Vilnius 2021

---

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH  
FÜR LITAUISCHE  
GESCHICHTE

2021

1

Vilnius 2021

Žurnalo leidybą finansavo  
LIETUVOS MOKSLO TARYBA  
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS  
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ  
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS  
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /  
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI  
Balstogės universitetas, Lenkija /  
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ  
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /  
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA  
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /  
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS  
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /  
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS  
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /  
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ  
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /  
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)  
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /  
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ  
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /  
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF  
Greifswaldo universitetas, Vokietija /  
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS  
Vilniaus universitetas, Lietuva /  
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV  
Rusijos nacionalinės ekonomikos ir valstybinės tarnybos akademija,  
Rusija / The Russian Presidential Academy of National Economy  
and Public Administration (RANEPa), Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)  
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /  
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS  
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /  
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)  
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /  
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS  
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /  
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS  
Milersvilio universitetas, JAV /  
Millersville University, USA

Joachim TAUBER  
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /  
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS  
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /  
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI  
Varšuvos universitetas, Lenkija /  
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:  
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).

Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:

<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342  
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2021  
© Straipsnių autoriai, 2021

## PUBLIKACIJA

SVITLANA B L A Š Č U K

Nacionalinės Ukrainos mokslų akademijos Ukrainos istorijos institutas

DMYTRIJUS V A Š Č U K A S

Nacionalinės Ukrainos mokslų akademijos Ukrainos istorijos institutas

### **„NAUJAS TONAS“: AKADEMIKAS NIKOLAJUS VASILENKO IR LIETUVOS METRIKOS RESTITUCIJOS KLAUSIMAS 1926 M. (PAGAL NATALIJOS POLONSKAJOS-VASILENKO PRISIMINIMUS)**

Prisiminimai – specifinis istorinis šaltinis. Viena vertus, jie papildo visiems žinomus faktus, kita vertus, atspindi subjektyvų požiūrį į aprašomus įvykius. Juose dažnai gausu smulkių detalių, kurios autoriui atrodo svarbios. Kartais būtent šios detalės gali parodyti daug daugiau nei oficialūs dokumentai. Negalime nesutikti su A. Jasio teiginiu, kad „įprastai prisiminimai traukia kaip kraštutinis žanras, nes memuaruose *a priori* yra įvairių teksto sluoksnių, kuriančių specifinius autentiškų ir išgalvotų, subjektyvių ir objektyvių, privataus ir viešo, profesionalaus ir kasdieninio, atskiro ir bendro, savo ir svetimo, išorinio ir vidinio ir kt. nėrinus“<sup>1</sup>.

N. Polonskaja-Vasilenko (1884–1973) – talentinga istorikė. Be daugybės mokslinių tyrimų ir darbų apie XVIII a. Ukrainos istoriją, ji išleido daug memuarinių apybraižų

<sup>1</sup> О. В. Я с ь, Рец. на кн.: Полонська-Василенко Н. Спогади, *Український історичний журнал*, 2012, № 5, с. 199.

bei epistolinių šaltinių. Jos kūrybinis palikimas tirtas už Ukrainos ribų<sup>2</sup>, o 1990 m. pradžioje – ir Ukrainoje<sup>3</sup>. Per tą ilgą laikotarpį gana išsamiai ištirta jos biografija, mokslinis indėlis, daugelis jos rankraščių įvesti į mokslo apyvartą. Tačiau vis dar lieka didžiulis nežinomybės sluoksniš. Daugiausia todėl, kad N. Polonskajos-Vasilenko rankraščiai, tyrimų medžiaga, asmens dokumentai ir korespondencija, atsižvelgiant į įvairias aplinkybes, saugomi beveik 20-jeje Ukrainos, Vokietijos ir JAV archyvų bei mokslo institutų. Iki šiol istorikams nežinomas daugelio jos kūrinių, tarp jų atsiminimų, likimas. Ji pati teigė, kad atsiminimų rankraštį (mašinarštį) sudarė daugiau nei 1000 lapų, jie apėmė laikotarpį iki 1924 m.<sup>4</sup> Tačiau atspausdinti jų nepavyko dėl pinigų trūkumo. Panašiai susiklostė ir su „prisiminimais apie Vasilenko“<sup>5</sup>.

Pažymėsime, kad N. Polonskajos-Vasilenko ir N. Vasilenko bendro gyvenimo laikotarpis (1923 m. balandžio 28 d. – 1935 m. spalio 3 d.) sutapo su labai sunkiais ir kartais

<sup>2</sup> І. Герус - Тарнавецька, *Наталія Полянська: бібліографічний нарис*, Вінніпег, 1974, 40 с.; І. Лєнік, Проф. д-р Наталія Полонська-Василенко, *Авангард*, 1969, ч. 1 (93), с. 25; І. Огієнко, Проф. д-р Н. Полонська-Василенко. З нагоди 70-ліття, *Віра й культура*, 1954, ч. 7, с. 19–20; О. Оглоблин, Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко (З нагоди 80-ліття), *Наукові записки* 1963, за ред. В. Янова, Мюнхен, 1963, ч. 7, с. 95–100; Л. Віняр, Професор Н. Полонська-Василенко і Українське Історичне Товариство, *Український історик*, Нью-Йорк–Мюнхен, 1969, ч. 1–3 (21–23), с. 102–105; то paties, Матеріяли до біографії проф. Наталії Полонської-Василенко, *Український історик: Двадцятиліття Українського історика 1963–1983*, Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1983, ч. 2–4 (78–80), с. 55–73 ir kt. Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1983, ч. 2–4 (78–80), с. 55–73 ir kt.

<sup>3</sup> І. В. Вєрба, *Життя і творчість Наталії Полонської-Василенко (1884–1973)*, Ніжин, 2008, 324 с., іл.; С. Пивовар, Наталія Полонська-Василенко – видатна вчена-історик, *Українки в історії*, ред. В. Борисенко, Київ, 2004, с. 67–71; то paties, Н. Д. Полонська-Василенко: Сторінки життєвого та творчого шляху, *Український історичний журнал*, 1993, № 7/8, с. 70–84; то paties, Н. Д. Полонська-Василенко, *Київська старовина*, 1993, № 5, с. 25–40; то paties, Південна Україна і Запоріжжя в археографічній діяльності Наталії Полонської-Василенко, *Емінак: Науковий цоқвартальник*, 2015, № 1–2(10), с. 67–87; І. В. Вєрба, С. Г. Водотика, Документи архівосховищ України про життєвий і творчий шлях Н. Д. Полонської-Василенко, *Архіви України*, 1993, № 4/6, с. 45–51; В. Ульяновський, Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко-Моргун: сторінками життєпису, *Н. Полонська-Василенко, Історія України: В 2-х т.*, т. I, Київ, 1995, с. V–LXXXVIII; Н. Швайба, Н. Д. Полонська-Василенко: Спадщина історика Південної України та проблеми її дослідження, *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, Острог, 2007, Історичні науки, вип. 9, с. 190–200; І. В. Вєрба, П. Д. Овчаренко, О. С. Рубльов, Н. Д. Полонська-Василенко, Історично-біографічний нарис життя та діяльності, *Полонська-Василенко Н. Д. Українська Академія Наук. Нарис історії*, Київ, 1993, с. 8–22; К. Кобченко, Наталія Полонська-Василенко: шлях науковця у вирі мінливих часів, *Науковий збірник Українського вільного університету / Wissenschaftliches Sammelwerk der Ukrainischen Freien Universität*, Мюнхен, 2017/2018, т. 22.

<sup>4</sup> Н. Полонська-Василенко, *Спогади*, Київ, 2011, с. 7–8.

<sup>5</sup> Ten pat, p. 8.

<sup>6</sup> Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 40, оп. 1, спр. 1448, арк. 1.

tragiškais laikais<sup>7</sup>. Ir vis tiek Natalija Dmitrijevna vėliau rašė, kad „ši santuoka suteikė daug laimės abiem“<sup>8</sup>. Tai buvo sąjunga dviejų mokslininkų humanitarų, ne tik aktyviai dalyvavusių tuometiniame moksliniame gyvenime, bet ir tiesiogiai jam turėjusių įtakos. Todėl prisiminimai apie N. Vasilenko, žmogų, tapusį tiesioginiu tų įvykių liudinininku ir dalyviu, yra labai įdomūs ir informatyvūs. Be to, N. Polonskajos-Vasilenko užrašai yra dar originali „istoriko istorija“, tai yra profesionalaus mokslininko humanitaro, turinčio solidų kitų epochų pažinimo ir apmąstymo patirtį, prisiminimai. Iš tokių prisiminimų, atsižvelgiant į profesinę autoriaus patirtį ir kompetenciją, tradiciškai tikimasi ne tik asmeninės tuometinių istorinių įvykių ir reiškinių versijos, bet ir jų interpretacijos<sup>9</sup>.

Kai kurie N. Polonskajos-Vasilenko atsiminimų apie N. Vasilenko gyvenimą ir kūrybą siužetai buvo išleisti jai dar gyvai esant<sup>10</sup>. Šiuo metu išsamiausia paskelbta istorikės atsiminimų versija yra V. Ševčuko 2011 m. leidinys<sup>11</sup>. Jo pagrindu tapo mašinraštis, rastas tarp išmestų žurnalo „Pergalės kelias“ redakcijos popierių ir knygų. Pirmoji ir antroji daly chronologiškai apima 1884–1917 m. laikotarpį, trečioji – 1918–1965 m. (čia surinkti N. Polonskajos-Vasilenko atsiminimai, jau publikuoti įvairiuose leidiniuose).

Centriniame Ukrainos valstybiniame literatūros ir meno archyve muziejuje, 542-me fonde („Nikolajus Vasilenko“) saugomas atsiminimų apie garsų akademišką mašinraštis. Apskritai tai trys didelės (daugiau nei 1500 lapų apimties) archyvinės bylos, kuriose yra straipsnių apie jo gyvenimą ir kūrybą. Akivaizdu, kad šis tekstas buvo parašytas po mokslininko mirties, bet ne vėliau negu 1943 m. rugsėjo mėn., kai N. Polonskaja-Vasilenko išvyko iš Kijevo. Aiški mašinraščio struktūra ir sisteminimas liudija autorės planus ją išleisti. Tačiau šis sumanymas niekada nebuvo įgyvendintas. Kai kurias šio darbo dalis jau tyrinėjome<sup>12</sup>.

<sup>7</sup> І. В. В е р б а, *Життя і творчість Наталії Полонської-Василенко (1884–1973)*, Київ, 2000, 324 с.; іл.

<sup>8</sup> Центральний державний архів-мазей літератури і мистецтва України (toliau – ЦДАМЛІМ), ф. 542, оп. 1, спр. 35, арк. 95; publikacija: Г. С т а р и к о в, Нариси Нагалі Полонської-Василенко про Миколу Василенка у фондах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, *Український археографічний щорічник*, Київ, 2016, вип. 19/20, с. 105.

<sup>9</sup> О. В. Я с ь, *мін. veik.*, p. 199.

<sup>10</sup> Н. Полонська-Василенко, Микола Прокопович Василенко, *Голос державника*, 1947, № 6, с. 3–26 (perleista: Н. Полонська-Василенко, *Спогади*, с. 366–391); to paties, Микола Прокопович Василенко – його життя та наукова діяльність, *Український історик*, 1966, № 3/4, с. 41–51; Н. Д. [Н. Полонська-Василенко], М. П. Василенко і ВУАН, *Україна*, Париж, 1951, ч. 5, с. 337–345 (perleista: Н. Полонська-Василенко, *Спогади*, с. 351–365); to paties, Академік Микола Василенко (2.II.1866 – 3.X.1935), *Віра й культура*, 1955, ч. 2 (26), с. 5–7; ч. 3 (27), с. 13–15; ч. 4 (28), с. 13–15.

<sup>11</sup> Н. Полонська-Василенко, *Спогади*, 591 с.

<sup>12</sup> С. Б л а щ у к, Д. В а щ у к, «Своя комісія»: декілька штрихів з академічного життя Миколи Василенка (за спогадами Наталії Полонської-Василенко), *Людина, суспільство, влада в давній та ранньомодерній Україні: контексти історичної презентації*, відп. ред. В. Смолій, Київ, 2020, с. 539–589.

Šios publikacijos tema yra vienas iš N. Vasilenko prisiminimų siužetų, būtent apie jo, kaip Ukrainos SSR eksperto dėl viso „Lietuvos Metrikos“ dokumentų komplekso galimo perdavimo Lietuvai, remiantis 1920 m. taikos sutarties sąlygomis, klausimo 1926 m. lapkričio mėn. vizitą į Maskvą.

Peripetijos dėl Lietuvos Metrikos gana išsamiai aprašytos istorikų L. Anužytės<sup>13</sup>, A. Dubonio<sup>14</sup>, A. Kasparavičiaus<sup>15</sup> ir M. Šumeikos<sup>16</sup> darbuose. Lietuvos ir Baltarusijos pusės, pralaimėjusios kelerių metų „kovą už Metriką“<sup>17</sup>, vėliau bandė parodyti ir pagrįsti pralaimėjimo priežastis. Kaip teisingai pasakė M. Šumeika: „Lietuvos Didžiosios Kuni- gaikštystės Metrika tapo savotišku „nesantaikos obuoliu“, kai Sovietų Rusija sudarinėjo taikos sutartis su Lietuva (1920 m. liepos 12 d.) ir Lenkija (1921 m. kovo 21 d.)“<sup>18</sup>. Sutarčių vykdymo praktika aiškiai rodo, kad Rusijos pusė praktiškai nedarė nuolaidų dėl istorinių ir kultūrinių vertybių grąžinimo klausimų<sup>19</sup>, o kai kada atvirai ignoravo sutartyje

<sup>13</sup> Л. Анужыце, Канстанцінас Яблонскі і Літоўская метрыка, *Metriciana: Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага княства Літоўскага*, рэд. А. Дзярновіч, т. 2, Мінск, 2003, с. 212–223.

<sup>14</sup> А. Дубоніс, Литовская метрика: исследования и публикации в Литве, *Балты и Великое княжество Литовское. Историк-лингвистический взгляд. Памяти Эгидиуса Банёниса*, отв. ред. Е. Л. Назарова, Москва, 2007, с. 18–27; to paties, Проблемы Літоўскай метрыкі: погляд з Вільюса, *Metriciana: Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага княства Літоўскага*, рэд. А. Дзярновіч, т. 2, с. 16–32; to paties, Svetimuose namuose. Lietuvos Metrika Rusijos Imperijoje. Lietuvos Metrika bolševikų Rusijos ir atkurtųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių santykiuose po Pirmojo pasaulinio karo, А. Дубоніс, D. Антанавіčius, R. Рагаuskienė, R. Šmigelskytė-Stukienė, *Susigrąžinant praeitį: Lietuvos Metrikos istorija ir tyrimai*, Vilnius, 2016, p. 203–224.

<sup>15</sup> А. Каспаравіčius, Lietuvos Metrikos negrąžinimo istorija (1920–1930): tarpai Lietuvos ir SSRS diplomatiinių santykių mozaikai, *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 1996, nr. 3, p. 114–125.

<sup>16</sup> М. Ф. Шумейко, «Страсти по Метрике»: попытка создания в 1920-е гг. международного института по изучению и публикации Литовской метрики, *Беларускі археаграфічны штогоднік*, адказ. рэд. вып. Ю. А. Несцяровіч, М. Ф. Шумейко, Мінск, 2003, вып. 4, с. 3–12; to paties, Первый съезд исследователей белорусской археологии и археографии 1926 года, *Археаграфіческий ежегодник за 2007–2008 годы*, отв. ред. С. О. Шмидт, Москва, 2012, с. 171–180; to paties, *Собрать расееянное: О реституции белорусских архивов в прошлом и настоящем*, Минск, 1997, 155 с.; to paties, Всебелорусские архивно-археаграфические конференции (съезды, совещания), *Студії з архівної справи та документознавства*, гол. ред. І. Б. Матяш, Київ, 2008, т. 16, с. 41–46; to paties, *Методология выявления и отбора утраченных культурных (архивных, музейных, библиотечных) ценностей Беларуси, Выяўленне, сумасне выкарыстанне і вяртанне архіўных, бібліятэчных і музейных каштоўнасцей, якія захоўваюцца ў замежных краінах*, пад рэд. А. Мальдзіса, Мінск, 1999, с. 5–11.

<sup>17</sup> М. Ф. Шумейко, «Страсти по Метрике»: попытка создания в 1920-е гг. международного института по изучению и публикации Литовской метрики, *Беларускі археаграфічны штогоднік*, Мінск, 2003, вып. 4, с. 3.

<sup>18</sup> Ten pat.

<sup>19</sup> Д. Гетьман, *Повернення і реституція історико-культурних цінностей в українсько-польсько-російських відносинах (1920-ті – 1930-ті роки)*, дис. канд. іст. наук, Київ, 2010, с. 98.



numatytas sąlygas, taip, anot J. Ščepanskio, „Šiurkščiai pažeidinėdama pačią sutartį ir europinius kultūros vertybių grąžinimo principus“<sup>20</sup>.

Su nauja jėga „Metrikos“ klausimas kilo priėmus 1925 m. rugsėjo 18 d. SSRS Centrinio Vykdomojo Komiteto Prezidiumo sprendimą dėl perdavimo Ukrainai ir Baltarusijai jų archyvinės medžiagos, buvusios Rusijos archyvų saugyklose. Šia proga buvo sukurta pakomisė, kuri, be kita ko, irgi svarstė Metrikos klausimą<sup>21</sup>. Pasak M. Šumeikos, būtent tai paskatino Lietuvos pusę sustiprinti savo pretenzijas dėl Metrikos<sup>22</sup>. Kalbant apie sąjunginės reikšmės archyvinę medžiagą mokslo įstaigose, pakomisė pritarė V. Maksakovo siūlymui. Tai reiškė, kad tokių fondų negalima perdavinėti. Tačiau USSR ir BSSR atstovai norėjo įtraukti pataisas, pagal kurias fondai, visiškai susiję su viena ar kita sąjungine respublika, turėtų priklausyti respublikoms. Šios pastabos irgi nebuvo priimtos.

Svarbu pažymėti, kad 1920 m. pradžioje Baltarusijos mokslo bendruomenė aktyviai svarstė Baltarusijos archyvų atkūrimo klausimą bendrąja prasme, ir Lietuvos Metrikos reikšmę šiame procese taip pat<sup>23</sup>. Galime sutikti su Lietuvos tyrėjais, kad šį klausimą tam tikru mastu inicijavo SSRS užsienio reikalų žinybos<sup>24</sup>. Pirmiausia tai lėmė, kad Lietuva, 1920 m. pradžioje pareiškusi pretenzijas į Metriką, liko ant ledo. Derybų metu rengiant ir pasirašant 1925–1926 m. nepuolimo paktą tarp SSRS ir Lietuvos, vėl iškilio kultūros vertybių grąžinimo klausimas. Todėl Lietuvos vyriausybė gana aiškiai pareikalavo grąžinti Metriką<sup>25</sup>. Sovietų pusė buvo priversta pagrįstai atsakyti: „Tada URLK pats kreipėsi

<sup>20</sup> J. S z c z e p a ņ s k i, Rewindykacja polskich archiwaliów w świetle traktatu ryskiego, *Traktat ryski 1921 roku po 75 latach*, pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń, 1998, s. 201–209.

<sup>21</sup> М. Ф. Ш у м е й к о, «Страсти по Метрике»: попытка создания в 1920-е гг. международного института по изучению и публикации Литовской метрики, *Беларускі археаграфічны штогоднік*, Мінск, 2003, вып. 4, с. 5.

<sup>22</sup> Ten pat, p. 6.

<sup>23</sup> *Первая всебелорусская конференция архивных работников 12–15 мая 1924 г.: документы и материалы*, сост. М. Ф. Шумейко, Мінск, 1999, 148 с.; *Працы Перишага зьезду дасьледчыкаў беларускае архэалёгіі і архэаграфіі 17–18 студзеня 1926 году*, адказ. рэд. А. Смоліч, Мінск, 1926, 86 с.

<sup>24</sup> А. Д у б о н и с, Литовская метрика: исследования и публикации в Литве, *Балты и Великое княжество Литовское. Историк-лингвистический взгляд. Памяти Эгидиуса Банёниса*, с. 19–20; to paties, Проблемы Литоўскай метрыкі: погляд з Вільюса, *Metriciana: Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага княства Літоўскага*, т. 2, с. 23–24; Л. А н у ж ы ц е, Канстанцінас Яблонскіс і Литоўская метрыка, ten pat, p. 214.

<sup>25</sup> А. Д у б о н и с, Svetimuose namuose. Lietuvos Metrika Rusijos Imperijoje. Lietuvos Metrika bolševikų Rusijos ir atkurtųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių santykiuose po Pirmojo pasaulinio karo, А. Д у б о н и с, D. A n t a n a v i č i u s, R. R a g a u s k i e n ė, R. Š m i g e l s k y t ė - S t u k i e n ė, *Susigrąžinant praeitį: Lietuvos Metrikos istorija ir tyrimai*, p. 220–221; А. Д у б о н и с, Литовская метрика: исследования и публикации в Литве, *Балты и Великое княжество Литовское. Историк-лингвистический взгляд. Памяти Эгидиуса Банёниса*, с. 20.

į BSSR su prašymu pareikšti pretenzijas dėl Lietuvos Metrikos<sup>26</sup>. A. Dubonis teigia, kad taip pat turėjo elgtis ir USSR<sup>27</sup>.

Labai įdomi ir mažai iširta Ukrainos pusės pozicija dėl Metrikos. Tiesą sakant, neturime įrodymų, kad USSR atstovai būtų pareiškę pretenzijas į Metriką. Dar daugiau, pagal prisiminimus apie N. Vasilenko, ukrainiečiai šiuo klausimu laikėsi neutralios pozicijos. Todėl, mūsų galva, ši problema netapo specialaus tyrimo objektu.

N. Vasilenko 1920 m. pradžioje ir iki arešto 1924 m. buvo įgaliotinis, atsakingas už Lenkijai priklausančių kultūros vertybių paiešką. Tada oficiali USSR pozicija buvo tokia: pagrindo perduoti Lietuvos Metriką Lenkijai nėra<sup>28</sup>. Dėl to Lenkija Metrikos negavo, o Ukrainos pusės, tuo metu N. Vasilenko, veiksmai buvo itin svarbūs. Vėliau Lietuvos Metrikos perdavimo klausimas buvo itin svarbus abiem pusėms<sup>29</sup>, ir dėl visų prieštarų vertinamų klausimų RSFSR ir USSR laikėsi bendros pozicijos. Tokie veiksmai, be abejo, buvo susiję su USSR tapimu SSRS dalimi, nes dar 1918 m. Ukrainos Centrinė Rada, o vėliau etmono P. Skoropadskio Ukrainos Valstybės vyriausybė reikalavo grąžinti „tą medžiagą, kuri kada nors buvo išvežta iš Ukrainos ir yra reikšminga Ukrainos istorijai“<sup>30</sup>.

Iš toliau pateiktų prisiminimų aiškėja, kokiame atmosferoje Maskvoje 1926 m. lapkritį vyko susitikimai ir Metrikos grąžinimo aptarimai. N. Vasilenko, iš tikrųjų norėdamas sutaisyti visas suinteresuotas šalis, pasiūlė įdomią alternatyvą – sukurti tarptautinį Lietuvos Metrikos institutą<sup>31</sup>. Deja, šios idėjos ir sumanymai liko tik popieriuje.

Manome, kad būtina pažymėti, jog 1920–1930 m. tapo sunkiu laikotarpiu Ukrainos istorijai, istoriografijai ir archeografijai. Tam turėjo įtakos politiniai procesai formuojantis sovietiniam totalitariniam režimui. Tačiau, nors sudėtingas, jis tuo pačiu metu buvo ir produktyvus, tapo savotišku tramplinu vėlesniems moksliniams tyrimams. A. Jاسas,

<sup>26</sup> Уполномоченному НКВД при Правительстве БССР Козюре. Сов. секретно. 12 апреля 1927 г. № 26375, *Скарыніч: Літаратурна-навуковы гадавік*, укл. А. Каўка, Москва, 2008, вып. 7, с. 151.

<sup>27</sup> А. Дубонис, Литовская метрика: исследования и публикации в Литве, *Балты и Великое княжество Литовское. Историк-лингвистический взгляд. Памяти Эгидиуса Банёниса*, с. 20.

<sup>28</sup> Д. І. Багалій, *Автобіографія. 50 літ на стороні української культур*, ред. А. П. Ярещенко, Харків, 2002, с. 171.

<sup>29</sup> *Документы внешней политики СССР. 1 июля 1920 – 18 марта 1921 гг.*, ред. Г. А. Белов, т. 3, Москва, 1959, с. 52–55.

<sup>30</sup> ЦДАМЛМ, ф. 2607, оп. 1, спр. 61, арк. 2–3. Taip pat žr.: О. Денисенко, Проблеми повернення культурних цінностей у період Української держави (1918), *Військово-історичний меридіан: електронний науковий фаховий журнал*, 2018, № 22, с. 50; *Мирні переговори між Українською державою та РСФРР 1918 р.: Протоколи і стенограми пленарних засідань: Збірник документів і матеріалів, упорядн., О. І. Лупандін, І. В. Ралле, Л. В. Яковлева*, Київ; Нью-Йорк; Філадельфія, 1999, 368 с.; О. Лупандін, Питання реституції культурних цінностей за часів Української Держави 1918 року, *Національна та історична пам'ять*, 2013, вип. 7, с. 284–291.

<sup>31</sup> Ten pat, f. 542, ар. 1, паž. 46, арк. 292.

analizuodamas N. Polonskajos-Vasilenko memuarus, pažymėjo, kad „skiriamasis jos memuarų teksto bruožas yra specifinis asociatyvaus vaizdo, ekspresyvios emocijos ir racionalios logikos semantinių fragmentų santykis. Nors jos prisiminimai turi išraiškingą emocinį atspalvį, jie paremti racionalia logika“<sup>32</sup>. Būtent toks emocinis tonas būdingas šiame leidinyje pateikiamam prisiminimų fragmentui. Kartais, norėdamas sustiprinti įvykio prasmę, autorius naudodavo pakartojimus. Tam tikrus momentus papildė tiesioginės nuorodos į N. Vasilenko laiškus ir dienoraščius, tais laikais buvusius jos asmeniniame archyve.

Pabaigai pažymėsime leidinio ypatybes. Mums pavyko perskaityti visus patenkintamos būklės N. Polonskajos-Vasilenko atsiminimų mašinraštinčius puslapius. Specifiška tai, kad eilučių pradžioje ir pabaigoje nėra raidžių. Tikėtina – dėl rašomosios mašinėlės trūkumo. Tačiau tai neturėjo įtakos teksto supratimui ir skaitymui. Supainioti šio fragmento lapai. Atkūrėme loginę teksto struktūrą, taip pat sunumeravome lapus. Autorės stilistika ir rašyba buvo perkelta minimaliai pakeitus. Kad tekstą būtų geriau suvokti (taip pat tiesioginės kalbos dizainą), sudėti keli skyrybos ženklai. Autorės sutrumpinimai išskleidžiami laužtiniuose skliaustuose, spausdinimo trūkumai ištaisyti be išlygų.

*Центральний державний архів-мазей літератури і мистецтва України,  
ф. 542, он. 1, спр 46, арк. 288–302.*

// 288 VI. 10. Литовская Метрика<sup>33</sup>

// 302 31 октября Ник[олай] Прок[офьевич]<sup>34</sup> неожиданно получил предписание выехать в Москву. К нему на квартиру приехала «дипкурьером» сотрудница НИД<sup>35</sup> Украины, которая привезла словесное предложение тов[арища] Петренко<sup>36</sup>,

<sup>32</sup> О. В. Ясь, *min. veik.*, p. 199.

<sup>33</sup> Kiekviena atsiminimų dalis prasideda titulinio puslapiu, kuriame nurodomas dalies numeris ir pavadinimas.

<sup>34</sup> Nikolajus Prokofjevičius Vasilenko (1866–1935) – Ukrainos valstybės ir teisės istorikas, valstybės ir visuomenės veikėjas. Švietimo ministras, einantis užsienio reikalų ministro pareigas, Ukrainos etmono Pavlo Skoropadskio valstybės Senato prezidentas (1918 m.). Visos Ukrainos mokslų akademijos (toliau – VUAN) akademikas (nuo 1920 m.). VUAN socialinio ir ekonominio skyriaus pirmininkas (1920–1929). Vakarų Rusijos ir Ukrainos teisės istorijos tyrimo komisijos pirmininkas (1920–1933). Natalijos Polonskajos-Vasilenko vyras.

<sup>35</sup> НИД – SSRS užsienio reikalų liaudies komisariatas (НКВД СССР arba Наркоминдел).

<sup>36</sup> Grigorijus Grigorjevičius Petrenko (1890–1952) – Ukrainos politikas. 1920 m. – spaudos biuro vadovas, Charkovo užsienio reikalų liaudies komisariato įgaliotinio pavaduotojas, laikraščio *Вісті* užsienio reikalų skyriaus vadovas; žr.: *Україна–Польща 1920–1939 рр.: з історії дипломатичних відносин УСРС з Другою Річчю Посполитою: Документи і матеріали*, упоряд. Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов, Київ, 2012, с. 263–300.

возглавлявшего НИД, немедленно приехать в Харьков за инструкциями, и оттуда ехать в Москву для защиты, со стороны Украины, Литовской Метрики, на которую заявили притязания представители Литвы на основании [...]»<sup>37</sup> договора.

Ехать Ник[олай] Прок[офьевичу] очень не хотелось, он увлекся уже научной работой, не хотелось ему лишаться домашнего уюта, но он, конечно, не возражал и на другой день выехал, и 2 ноября утром был уже в Харькове. Тут начались недо-разумения разного рода...

Ник[олай] Прок[офьевич] явился в Наркоминдел, и там ему сообщили некоторые подробности, прося хранить в секрете все дело; поэтому Ник[олай] Прок[офьевич] сейчас же написал Петрушевскому<sup>38</sup>: «Вчера отправил Вам // 301 письмо с извещением о скором своем приезде в Москву. Только пусть повод к моему приезду останется между нами. Объясню при свидании».

В Наркоминделе в Харькове Ник[олай] Прок[офьевичу] сообщили, что вызывает его московский Наркоминдел по соглашению с Укр[аинской] наросвітою<sup>39</sup>. По приезду в Москву Ник[олай] Прок[офьевич] узнал, что члены экспертной комиссии в Москве<sup>40</sup> просили командировать его и академика Малиновского<sup>41</sup>, но в Харькове остановились на нем одном (письмо Ник[олая] Прок[офьевича] жене 6/XI<sup>42</sup>). Узнал он также в Мос-кве, что «дело, которое (он) призван распутывать, накручено в прошлом году здесь»<sup>43</sup>

<sup>37</sup> Tarpas tekste. Greičiausiai kalbama apie Maskvos sutartį – 1920 m. liepos 12 d. Sovietų Rusijos ir Lietuvos taikos sutartį.

<sup>38</sup> Dmitrijus Moisejevičius Petruševskis (1863–1942) – rusų istorikas medievistas, sociologas, SSRS mokslų akademijos akademikas (nuo 1929 m.); Istorijos instituto direktorius Rusijos socialinių mokslinių tyrimų institutų asociacijoje (1924–1929), kur jis taip pat buvo viduramžių sekcijos pirmininkas. Vienas iš viduramžių feodalizmo teoretikų.

<sup>39</sup> Ukrainos SSR švietimo liaudies komisariatas (1929–1929).

<sup>40</sup> Kalbama apie pakomisę pagrindinių archyvinės medžiagos platinimo nuostatams rengti.

<sup>41</sup> Joanikijus Aleksejevičius Malinovskis (1868–1932) – Ukrainos istorikas, teisininkas, VUAN akademi- kas (nuo 1925 m.). Nuo 1926 m. – Tarybinės teisės komisijos Baudžiamosios teisės skyriaus Paprotinės teisės studijos komisijos pirmininkas, Vakarų Rusijos ir Ukrainos teisės istorijos tyrimo komisijos darbuotojas. Dir- bo Archeografijos komisijoje. Tuo pačiu metu jis buvo VUAN teisininkų draugijos pirmininkas. Nuo 1928 m. laikinai (kol nebuvo išrinktas baudžiamosios teisės akademiku) ėjo sovietinės baudžiamosios teisės komisijos pirmininko pareigas. Tyrė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės baudžiamosios teisės istoriją, sovietinę bau- džiamąją ir bausmių vykdymo teisę.

<sup>42</sup> 1926 11 06 laiškas N. D. Polonskajai-Vasilenko, žr.: Епістолярна спадщина М. П. Василенка, *М. П. Василенко, Вибрані твори у трьох томах*, т. 3: *Спогади. Щоденники. Листування*, Київ, 2008, с. 482–483.

<sup>43</sup> 1925 m. rugsėjo 18 d. SSRS Centrinio Vykdomojo Komiteto Prezidiumas priėmė sprendimą perduoti Ukrainai ir Baltarusijai jų archyvinę medžiagą, esančią Rusijos archyvuose. Tam buvo įsteigta speciali pa- komisė, kurioje svarstytas ir Metrikos klausimas. Į šią pakomisę pateko ir D. I. Bagalei, ir M. V. Dovnaras- Zapolskis.

Багалеем<sup>44</sup> и Довнар-Запольским<sup>45</sup> которые теперь, говорят, в одинаковой степени сделались и марксистами и революционерами», – писал он жене из Москвы 11/XI<sup>46</sup>.

«В управлении Наркоминдела, – писал Ник[олай] Прок[офьевич] жене 4 ноября, – просили, чтобы я выехал вчера и обещали прислать билет и даже лошадь, чтобы отвезти на вокзал»<sup>47</sup>,... но оказалось, что поезда вечером не было, и Ник[олай] Прок[офьевич] выехал только 4 ноября в 3 часа дня. В Харькове он получил только // 299 билет в мягком вагоне и 100 р[ублей] аванса, остальное он должен был получить уже в Москве.

// 300 5 ноября Ник[олай] Прок[офьевич] прибыл в 10 ч[асов] утра в Москву и поехал в Наркоминдел. «Меня вкратце познакомили с положением дела, из которого я увидал, что существенной пользы принести мой приезд не может. Меня попросили не обострять дела в Комиссии экспертов, устранить те обострения, до которых комиссия уже пришла, – писал Ник[олай] Прок[офьевич] жене 5 ноября, – направили меня к М. К. Любавскому<sup>48</sup>, к которому я и поехал в архив // 289 на Девичье Поле<sup>49</sup>. Тут я узнал, что было уже заседание с белорусами, и что я считался представителем Украины и, в сущности, уже опоздал. Переговоры литовцев с Любавским были один раз, с Любавским и Дружичем<sup>50</sup> другой. Обе стороны остались при своем мнении – резко противоположном. Так как я приехал, то на понедельник назначается

<sup>44</sup> Dmitrijus Ivanovičius Bagalejus (1857–1932) – Ukrainos istorikas, etnografas, mokslo organizatorius, Imperatoriškojo Charkovo universiteto profesorius ir rektorius (1887), Ukrainos mokslų akademijos akademikas (1919). Nuo 1918 m. – Istorijos ir filologijos skyriaus pirmininkas, VUAN prezidiumo narys. 1920 m. dėstė Ukrainos istoriją Charkovo ir Poltavos visuomenės švietimo institute. Buvo tikrasis Ukrainos TSR centrinės archyvų administracijos archeografijos komisijos narys, žurnalo *Архівна справа* mokslinis redaktorius.

<sup>45</sup> Mitrofanus Viktorovičius Dovnaras-Zapolskis (1867–1934) – Baltarusijos istorikas, etnografas, folkloristas, šaltinių ekspertas, archyvaras, archeografas, istorijos daktaras (1905), profesorius (1902). 1925 m. spalio 1 d. – 1926 m. rugsėjo 1 d. – Baltarusijos universiteto Baltarusijos istorijos katedros vedėjas. Nuo 1926 m. rudens dirbo Maskvoje.

<sup>46</sup> 1926 11 11 laiškas N. D. Polonskajai-Vasilenko, žr.: Епістолярна спадщина М. П. Василенка, М. П. Василенко, *Вибрані твори у трьох томах*, т. 3: *Спогади. Щоденники. Листування*, с. 488–490.

<sup>47</sup> 1926 11 04 laiškas N. D. Polonskajai-Vasilenko, žr. ten pat, p. 480–481.

<sup>48</sup> Matvejus Kuzmičius Liubavskis (1860–1936) – Rusijos istorikas, Maskvos universiteto rektorius (1911–1917), Rusijos mokslų akademijos narys korespondentas (1917), SSRS mokslų akademijos akademikas (1929). Dėstė Maskvos imperatoriškajame universitete (1894–1917), vėliau Maskvos valstybiniame universitete (1917–1930).

<sup>49</sup> *Девичье поле* – istorinė Maskvos sritis (kitas pavadinimas *Самсонов луг*), kurioje yra archyvinių institucijų kompleksas (Bolšaja Pirogovskaja gatvė).

<sup>50</sup> Vasilijus Danilovičius Družičas (Druščicas) (1886–1937) – Baltarusijos istorikas. Nuo 1911 m. – istorijos mokytojas Lietuvoje ir Baltarusijoje. 1922–1932 m. – Baltarusijos valstybinio universiteto dėstytojas. 1933–1937 m. – BSSR mokslų akademijos Istorijos instituto darbuotojas ir Maskvos Gerceno literatūros instituto SSRS tautų istorijos katedros profesorius. Tyrė Baltarusijos feodalizmo epochos istoriją, Magdeburgo įstatymus Baltarusijos miestuose, baltarusių spaudos istoriją.

еще одно заседание с моим участием. Очень возможно, что после этого заседания я и уеду. Делопроизводителем экспертной комиссии оказался Жданович<sup>51</sup>...<sup>52</sup> В своих записках, Ник[олай] Прок[офьевич] несколько уточнял, // 298 подробнее описал все обстоятельства, предшествовавшие его встречи с литовцами. «Когда я приехал в Москву, дело было уже испорчено, потому что литовцы и белорусы, по выражению одного официального лица<sup>53</sup> «расплевались». Нужно было затянуть дело, пока будет ратифицирован договор с Литвой, что и случилось во время моего пребывания в Москве<sup>54</sup>. Ко времени моего приезда в Москву представители Белоруссии проф[ессор] В. И. Пичета<sup>55</sup> и доцент Дружчиц уехали. У них в Минске 7 ноября праздновалось пятилетие белорусского университета<sup>56</sup>. Они больше не приезжали, и я с проф[ессор] М. К. Любавским вел переговоры только с представителем Литвы Ионинасом Игнатием Зигмондовичем<sup>57</sup>, доцентом Литовского университета, с которым я познакомился в начале октября в Киеве на юбилее М. С. Грушевского<sup>58</sup>. Он бывший учитель одной из гимназий Московского учебного округа, теперь советник, кажется, Литовского м[инистерст]ва иностр[анных] дел. Ионинас человек скромный, ничем не выдающийся, еще сравнительно молодой – лет около 40, воспитанник Московского университета, ученик Любавского, к которому питает пиетет ученика к учителю. Во время переговоров скромн, как // 293 будто немного застенчив. Первую

<sup>51</sup> Jakovas Nikolajevičius Ždanovičius (1885–1953) – Rusijos archyvaras. Vienas iš SSRS centrinio archyvų administracijos organizatorių (nuo 1923 m.).

<sup>52</sup> 1926 11 05 laiškas N. D. Polonskajai-Vasilenko, žr.: Епістолярна спадщина М. П. Василенка, М. П. Василенко, *Вибрані твори у трьох томах*: т. 3: *Спогади. Щоденники. Листування*, с. 481–482.

<sup>53</sup> Identifikuoti nepavyko.

<sup>54</sup> Kalbama apie SSRS ir Lietuvos nepuolimo paktą, kurį 1926 m. rugsėjo 28 d. Maskvoje pasirašė Lietuvos užsienio reikalų ministras Mykolas Sleževičius ir SSRS užsienio reikalų liaudies komisaras Georgijus Čičerinas ir ratifikavo 1926 m. lapkričio pradžioje; М. П а в л о в а, Советско-литовский договор о ненападении 1926 г.: обстоятельства подготовки и ратификации, *Saint-Petersburg Historical Journal*, 2014, № 2, с. 153–166.

<sup>55</sup> Vladimiras Ivanovičius Pičeta (1878–1947) – Baltarusijos istorikas, pirmasis Baltarusijos valstybinio universiteto rektorius (1921 m. liepą – 1929 m. spalį), BSSR mokslų akademijos akademikas (1928 m.), BSSR garbės profesorius (1926 m.), SSRS mokslų akademijos narys korespondentas (1939), SSRS mokslų akademijos akademikas (1946).

<sup>56</sup> 1921 m. balandžio 18 d. BSSR Centrinio vykdomojo komiteto prezidiumas priėmė rezoliuciją dėl Baltarusijos valstybinio universiteto atidarymo Minske, kurį sudarė penki fakultetai. BVU pradėjo darbą 1921 m. spalio 30 d.

<sup>57</sup> Ignas Jonynas (1884–1954) – Lietuvos istorikas, diplomatas, profesorius (nuo 1932 m.). M. K. Liubavskio mokinys. 1904–1911 m. studijavo Maskvos, Berlyno ir Grenoblio universitetuose. Nuo 1922 iki 1929 m. dirbo Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje.

<sup>58</sup> Michailas Sergejevičius Gruševskis (1866–1934) – Ukrainos istorikas, visuomenės ir politikos veikėjas; VUAN akademikas (nuo 1923 m.); SSRS mokslų akademijos akademikas (nuo 1929 m.). Ševčenkos mokslo draugijos pirmininkas (1897–1913). Ukrainos sociologijos instituto įkūrėjas (1919–1924). Vienas iš 1917–1921 m. Ukrainos revoliucijos lyderių ir ideologų. Ukrainos Centrinės Rados pirmininkas (1917–1918).

беседу с ним мы имели в понедельник 8 ноября. Любавский вкратце изложил состояние вопроса и огласил протокол от 4 ноября из которого видно, что белорусы и литовцы не пришли к согласию по поводу Литовской Метрики. Ионинас требует выдачи ее Литве. Любавский, Пичета, Дружниц и Жданович... находят невозможным выделить Литовскую метрику из общих фондов СССР. Любавский подчеркнул, что стороны не только не пришли к согласию, но поставили себя резко одна против другой. После этого изложил свои мотивы Ионинас. Он ссылаясь на 9 ст[атью] договора России с Литвою, заключенного 12 июля 1920 г.<sup>59</sup>, по которому будто бы Литва должна получить Метрику. Метрику он считает государственной реликвией. Без нее нет у Литвы истории. При передаче Метрики Литве Ионинас обещает, что ученые, интересующиеся Метрикой, получают самый широкий доступ к ней. Метрика будет издана. На это возражал я: 1) Метрика вывезена Россией не из Литвы, а из Варшавы, куда она перевезена по распоряжению // 292 польского правительства, около 1765 г.; 2) государственной реликвией могут считать ее и белорусы; 3) относительно допуска к метрике и издания ее, мы приветствуем обещание, но оно может и не осуществиться; 4) близость границ от Ковна может создать большую опасность для метрики; 5) Литва одна не может считаться правопреемницей Метрики. Последняя принадлежит всем народностям, которые входили когда-то в состав Вел[икого] Княжества Литовского и предложил для выхода из положения основать особый международный Институт Литовской Метрики для управления издания Метрики. Ионинас не возражал против этого. Любавский согласился со мною. Ионинас указал, что мною дано совершенно иное направление переговоров, иной тон их, который дает возможность договориться до чего-нибудь. Мы включили в протокол, причем Ионинас несколько раз менял формулировку. Мы с Любавским ему не препятствовали». По поводу этого заседания Ник[олай] Прок[офьевич] писал своей жене в тот же день: «Сегодня было первое совещание. Прошло хорошо. Представитель // 297

<sup>59</sup> Rusijos ir Lietuvos taikos sutarties, sudarytos 1920 m. liepos 12 d., 9 straipsnio 1 punkte sakoma:

1. Rusijos vyriausybė savo lėšomis grąžina Lietuvai ir perduoda Lietuvos vyriausybei bibliotekas, archyvus, muziejus, meno kūrinius, vadovėlius, dokumentus ir kitą švietimo įstaigų, mokslininkų, vyriausybės, religinių, visuomeninių ir luominių įstaigų turtą, nes šie daiktai buvo išvežti už Lietuvos ribų per 1914–1917 m. pasaulinį karą ir iš tikrųjų yra arba bus Rusijos vyriausybės ar viešųjų institucijų jurisdikcijoje.

Kalbant apie archyvus, bibliotekas, muziejus, meno kūrinius ir dokumentus, turinčius esminę mokslinę, meninę ar istorinę reikšmę Lietuvai ir eksportuotus iš Lietuvos į Rusiją iki 1914–1917 m. pasaulinio karo, Rusijos vyriausybė sutinka grąžinti juos Lietuvai tiek, kiek jų atskyrimas nepakenks Rusijos archyvams, bibliotekoms, muziejams, meno galerijoms, kuriose jie saugomi.

Su šiuo padalijimu susijusius klausimus sprendžia speciali mišri komisija, kurioje dalyvauja vienodas narių skaičius iš abiejų susitariančiųjų šalių.

Žт.: *Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1920 г.*, Управление делами Совнаркома СССР, Москва, 1943, с. 749–750.

Литвы отметил, что я внес “новый тон”<sup>60</sup>. В своих записках Ник[олай] Прок[офьевич] писал так: «На основании протокола, подписанного 11 ноября, мы с Любавским подали в НКВД меморандум, составленный мною. В нем мы предлагали основание особого международного Института Литовской Метрики, президиум которого должен состоять из представителей Литвы, Белоруссии, Украины и Великой России по одному от определенных ученых учреждений с правом по очереди по году председательствовать. Эти представители будут и председателями секций для разработки Метрики. Для помещения ее должно быть найдено и оборудовано надлежащее место, а пока временно она должна помещаться, как и теперь в Дривляхранилище<sup>61</sup>. Конечно, все это дипломатические уловки. Никогда нейтрального места найдено и оборудовано не будет и Метрика навсегда останется в Дривляхранилище». «Ты права, – писал Ник[олай] Прок[офьевич] жене 10 ноября, – пока я внес много миролюбия и подготовил путь к компромиссному решению»<sup>62</sup>. 11 ноября он писал ей так: «Сегодня // 296 подписали протокол о нашем совещании. Белорусы не приехали, составили записку и завтра идем в Наркоминдел в 9 ч[асов] утра с Любавским. Он во всем согласен со мною и мы, ввиду невозможности согласить Литву с Белоруссией, проектируем учреждение особого международного Института Литовской Метрики. Записку писал я. С ней согласился не только Любавский, ее одобрил и Грабарь<sup>63</sup>, и Петрушевский. И думаю, действительно мы сделали все, что можно было сделать при данных условиях»<sup>64</sup>.

«Свой меморандум мы решили представить зав[едующему] Прибалтикой Логановскому<sup>65</sup>. Он назначил нам прием в 9 ч[асов] утра в пятницу 12 ноября, – писал Ник[олай] Прок[офьевич] в записках, – но не явился, сославшись на болезнь (в письме к жене 12 ноября Ник[олай] Прок[офьевич] писал точнее: «Логановский так и

<sup>60</sup> 1926 11 08 laiškas N. D. Polonskajai-Vasilenko, žr.: Епістолярна спадщина М. П. Василенка, *М. П. Василенко, Вибрані твори у трьох томах*, т. 3: *Спогади. Щоденники. Листування*, с. 485–486.

<sup>61</sup> Senovinė RSFSR (1925–1931) Centrinio istorijos archyvo Maskvos skyriaus saugykla. Dabar Rusijos valstybinis senovės aktų archyvas (РГАДА).

<sup>62</sup> 1926 11 10 laiškas N. D. Polonskajai-Vasilenko, žr.: Епістолярна спадщина М. П. Василенка, *М. П. Василенко, Вибрані твори у трьох томах*, т. 3: *Спогади. Щоденники. Листування*, с. 487–488.

<sup>63</sup> Vladimiras Emanuelovičius Grabaris (1865–1956) – Rusijos teisininkas, teisės žinovas. Nuo 1918 m. – Voronežo universiteto profesorius, 1923 m. – Maskvos universiteto profesorius. VUAN akademikas (nuo 1926 m.).

<sup>64</sup> 1926 11 11 laiškas N. D. Polonskajai-Vasilenko, žr.: Епістолярна спадщина М. П. Василенка, *М. П. Василенко, Вибрані твори у трьох томах*, т. 3: *Спогади. Щоденники. Листування*, с. 488–490.

<sup>65</sup> Parašyta klaidingai „Lobanevsky“, bet iš tikrųjų kalbama apie M. A. Loganovskį.

Mečislavas Antonovičius Loganovskis (1895–1938) – Rusijos diplomatas, valstybės veikėjas. Jungtinės valstybinės politikos valdybos Užsienio skyriaus vadovo padėjėjas (1925 m. gegužė–lapkritis). SSRS užsienio reikalų liaudies komisariato politinio (1925 m. lapkritį – 1927 m. rugsėjį) ir SSRS užsienio reikalų liaudies komisariato Baltijos šalių ir Lenkijos skyriaus vadovas.



не пришел, хотя сам же накануне назначил время. Какой-то нарыв у него сделался, компрессы кладут, что ли. Мы так никому и не могли изложить своей точки зрения и ограничились подачей записки»). Мы передали меморандум его помощнику Карскому<sup>66</sup> (вероятно еврей, сам же Логановский поляк), Логановского же мы так и не видали, // 295 хотя во вторую половину дня он и был на службе. В конце дня я с ним разговаривал о том, можно ли мне уехать. Он ответил, что можно, так как литовцы временно уехали в Ковно»<sup>67</sup>. Но уехать оказалось не легко: «Сегодня целый день добивался – можно ли мне уехать и только в 6 час[ов] вечера получил ответ, что литовцы уезжают, и я могу пока уехать, – писал Ник[олай] Прок[офьевич] жене 12 ноября. Но я смотрю на это “пока” так, что я по этому делу больше не приеду. Я здесь не нужен, да и толку от всего этого мало. Ездить же так, здорово живешь, охоты нет. Завтра в 12 ч[асов] выясниться денежный вопрос – кто оплатит мне поездку, Украина или Москва. В Харькове мне дали 100 р[ублей] и сказали, что остальное заплатит Москва, а в Москве говорят, что я защищал интересы Украины, пусть она и платит. Если завтра разрешиться этот обычный спор, то я завтра в 7 час[ов] с Одесским поездом я и выеду».

«После взаимных пререканий мне заимообразно выдали деньги в НИД, но в расписке слова “заимообразно” нет. Положение, в которое я попал, было // 294 результатом моей доверчивости. Говорили мне не следовало пускаться в путь, не получив крупного аванса, который бы покрыл все расходы. Я же, доверившись, тратил свои деньги, а потом переживал неприятные минуты какого-то унижительного состояния, точно ты подаяния просишь, а тебе не хотят дать»<sup>68</sup>, – так описывал свои мытарства Ник[олай] Прок[офьевич] в своих записках. «Заключительным аккордом совещания по поводу Литовской Метрики, писал он там далее, было совещание ученых в Центрархиве<sup>69</sup> (Ваганьковский

<sup>66</sup> Michailas Andrejevičius Karskis (tikr. Bekmanas ar Breitmanas; dar žinomas kaip Mečislavas Bronislavovičius Krakovskis) (1900–1937) – Rusijos diplomatas. 1922–1923 m. – RSFSR Įgaliotosios atstovybės Lietuvoje sekretorius. 1923–1924 m. – SSRS Įgaliotosios atstovybės Lenkijoje spaudos biuro vadovas. 1925–1939 m. – SSRS užsienio reikalų liaudies komisariato vadovo padėjėjas, Baltijos šalių ir Lenkijos departamento vadovas. 1929–1930 m. – SSRS užsienio reikalų liaudies komisariato 1-ojo Vakarų departamento vadovas. 1930–1937 m. – įgaliotasis SSRS atstovas Lietuvoje.

<sup>67</sup> 1926 11 12 laiškas N. D. Polonskajai-Vasilenko, žr.: Епістолярна спадщина М. П. Василенка, М. П. Василенко, *Вибрані твори у трьох томах*, т. 3: *Спогади. Щоденники. Листування*, с. 490–491.

<sup>68</sup> Жг.: Из щоденників М. П. Василенка, ten pat, p. 317–320.

<sup>69</sup> Centrinis archyvas. Oficialus RSFSR archyvinų institucijų tinklo pavadinimas, nustatytas 1922 m. sausio 30 d. VRVK dekretu. Administravimą paveldėjo VRVK Prezidiumas. Centriniam archyvui buvo patikėta vadovauti bendro raštvedybos darbo RSFSR vyriausybines institucijose archyvinės dalies organizavimui. Centrinis archyvas panaikintas 1929 m. sausio 28 d. įkūrus RSFSR Centrinę archyvų administraciją (ЦАУ).

пер[еулок] 8). Оно состоялось под председательством члена коллегии Центрархива Максакова<sup>70</sup>, академик[а] М. М. Богословского<sup>71</sup>, проф[ессора] Н. А. Рожкова<sup>72</sup>, проф[ессора] С. В. Богоявленского<sup>73</sup>, М. К. Любавского и меня. Секретарем был Я. Н. Жданович. Должен был быть и проф[ессор] Д. М. Петрушевский, как директор исследовательского Института, но он не пошел по двум причинам: не получил письменного приглашения, а только устное, и ничего существенного на совещании не мог внести, по предмету ему далекому. Представителем на совещании от НКВД<sup>74</sup> был Логановский, завед[ующий] Прибалтикой. Поставлен был вопрос при каком учреждении // 291 основать Институт Литовской Метрики и решили в пользу Древлехранилища. Представитель НИД заявил, что Метрику ни в каком случае не выдадут, но тахіт уступок будет основание самостоятельного международного Института. НИД усвоил таким образом точку зрения, которую мы с Любавским высказали в памятной записке»<sup>75</sup>. В письме к жене 13 ноября Ник[олай] Прок[офьевич] писал: «Я с удовольствием услышал, что мою мысль и мои проекты НКВД усвоил себе как программу максимум и ее защищает»<sup>76</sup>.

Этим окончилась миссия Ник[олая] Прок[офьевича]. Следствием ее было то, что Литовская Метрика осталась в Москве, и постепенно заглох и сам вопрос о притязаниях на нее. Зато между Ник[олаем] Прок[офьевичем] и Ионинасом установились добрые отношения, и они долгое время обменивались письмами. И, когда Ник[олай] Прок[офьевич] тяжело заболел, Ионинас уговаривал его даже приехать отдохнуть и полечиться в Ковно, и там на практике, живя на даче у него, научиться

<sup>70</sup> Vladimiras Vasiljevičius Maksakovas (1886–1964) – Rusijos istorikas archyvaras. Vienas iš „RSFSR centrinės archyvų administravimo nuostatų“ rengėjų, 1930 m. veikė kaip vienas iš specializuoto archyvinio mokslo mokslinio instituto sukūrimo iniciatorių. 1958 m. jis buvo vienas iš „TSRS valstybinio archyvinio fondo nuostatų“ ir „RSFSR archyvo administravimo nuostatų“ rengėjų.

<sup>71</sup> Michailas Michailovičius Bogoslovskis (1867–1929) – Rusijos istorikas, narys korespondentas (1920), Rusijos mokslų akademijos akademikas (1921). Nuo 1922 m. – Rusijos mokslų akademijos Archeografijos komisijos narys. Nuo 1921 m. – Maskvos istorijos muziejaus Istorijos ir visuomenės skyriaus pirmininkas, šiame muziejuje vadovavo ir XVII a. istorijos skyriui, taip pat Maskvos valstybinio universiteto Socialinių mokslų fakulteto Istorijos instituto Rusijos istorijos skyriui.

<sup>72</sup> Nikolajus Aleksandrovičius Rožkovas (1868–1927) – Rusijos istorikas, sociologas. Nuo 1924 m. dėstė komunistinio švietimo akademijoje, Raudonosios profesūros institute, 1-ajame Maskvos valstybiniame universitete ir kituose universitetuose. 1926 m. paskirtas Valstybinio istorijos muziejaus direktoriumi.

<sup>73</sup> Sergejus Konstantinovičius Bogojavlenskis (1911–1947) – Rusijos istorikas, archyvaras, SSRS mokslų akademijos narys korespondentas (1929).

<sup>74</sup> НКВД – Žr.: НИД.

<sup>75</sup> Žr.: Из щоденників М. П. Василенка, *М. П. Василенко, Вибрані твори у трьох томах*, т. 3: *Спогади. Щоденники. Листування*, с. 318.

<sup>76</sup> 1926 11 13 laiškas N. D. Polonskajai-Vasilenko, žr.: Епістолярна спадщина М. П. Василенка, ten pat, p. 491–492.

литовському языку». 21 ноября 1926 года Ионинас писал Ник[олаю] Прок[офьевичу]: «Я думаю, Вы уже успели возвратится на родину после нашей довольно неприятной не // 290 по форме, а по существу беседы. Наши университетские круги очень недовольны результатами. Пока не получают Метрики, мы не успокоимся»<sup>77</sup>.

По возвращению в Киев Ник[олай] Прок[офьевич] сделал подробные доклады о своей поездке и участии в экспертной комиссии в Академии Наук<sup>78</sup> в общем Собрании и в заседании Комиссии для изучения истории зап[адно-]русского и украинского права<sup>79</sup>.

<sup>77</sup> 1926 m. lapkričio 21 d. I. Jonyno laiško originalas kol kas nerastas.

<sup>78</sup> VUAN – aukščiausia Ukrainos TSR mokslo institucija 1921–1936 m. (1918–1921 m. – Ukrainos mokslų akademija, nuo 1936 m. – Ukrainos TSR mokslų akademija). VUAN sudarė trys skyriai, iš kurių kiekvienas sujungė mokslo institucijas pagal tam tikrus profilius: I skyrius – Istorijos ir filologijos, II skyrius – Fizikos ir matematikos, III skyrius – Socialinis-ekonominis. Be to, į VUAN buvo įtraukta nemažai mokslo draugijų, kurios buvo sutelktos ne tik Kijeve, bet veikė visoje USSR.

<sup>79</sup> Vakarų Rusijos ir Ukrainos teisės istorijos tyrimo komisija (nuo 1931 m. – VUAN Ukrainos teisės istorijos komisija) yra istorinio ir teisinio pobūdžio mokslo institucija, gyvavusi 1919–1930 m. Visos Ukrainos mokslų akademijos Socialinio ir ekonominio skyriaus rėmuose. Įkurta 1919 m. sausio 27 d. Kūrimo iniciatorius buvo akademikas F. V. Taranovskis. Pirminę užduotį nulėmė paskelbti rašytiniai teisės šaltiniai, ypač 1588 m. Lietuvos Statutas. 1920 m. liepos mėn. komisijos pirmininku tapo akademikas N. P. Vasilenko. Jam atvykus, komisijos narių skaičius padidėjo, pasikeitė ir jos veiklos kryptis: archeografinius leidinius gerokai papildė analitiniai tyrimai. Nuo 1925 m. įstaigos spaudos organu tapo *Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права*. Taip pat žinoma, kad komisijos nariai rinko medžiagą istorijos ir teisės žodynui. Planuota parengti ir išleisti 16 tomų pagrindinį Ukrainos teisinių dokumentų korpuso leidinį *Corpus Juris Ukrainensis* (Институт рукопису НБУВ, ф. 40, оп. 1, од. зб. 679, 3 арк.). Tačiau 1925–1930 m. buvo parengti tik 8 „Prats“ numeriai, o išleisti tik 7: 1–6 ir 8; septintasis numeris buvo sunaikintas. Kiti komisijos planai dėl represinės politikos neįgyvendinti. Papild. žr.: І. У с е н к о, Комісія ВУАН для вивчення історії західно-руського та українського права, *Енциклопедія історії України*, т. 4 (Ка–Ком), Київ, 2007, с. 474–475; Д. В а щ у к, Дослідження українського права литовської доби у “Працях Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права”, *Історіографічні дослідження в Україні: збірник наукових праць*, Київ, 2017, вип. 27, с. 306–333; S. B l a s h c h u k, “The Kaptur Courts” (kapturovi sudy) by Petro Sosenko: history of one studying case during the Great Turn times, *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*, Київ, 2019, т. V, с. 121–149; С. Б л а щ у к, Д. В а щ у к, «Своя комісія»: декілька штрихів з академічного життя Миколи Василенка (за спогадами Наталії Полонської-Василенко), *Людина, суспільство, влада в давній та ранньомодерній Україні: контексти історичної презентації*, відп. ред. В. Смолій, Київ, 2020, с. 539–589).

1926 m. lapkričio 20 d. komisijos posėdyje N. P. Vasilenko pranešė kolegoms apie „kelionę į Maskvą dėl Lietuvos metrikos bylos“. (Žr.: Протоколи Комісії для вивчення західно-руського та українського права з 1-го червня року 1926 по 1 липня року 1927, *Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права*, Київ, 1927, вип. III, с. 474–475). N. P. Vasilenko tai išsamiau aprašo savo dienoraštyje: „Nuo 1926 m. lapkričio 2 d. ki lapkričio 15 d. buvau Charkove ir Maskvoje. Mane „Narkomindel“ išsikvietė kaip ekspertą dėl Lietuvos metrikos grąžinimo į Lietuvą...“ (žr.: Из щоденників М. П. Василенка, *М. П. Василенко, Вибрані твори у трьох томах*, т. 3: *Спогади. Щоденники. Листування*, с. 317–320).

6 июня 1927 года М. К. Любавский писал Ник[олаю] Прок[офьевичу]: «Дело относительно Литовской Метрики стоит на мертвой точке, ибо всякие переговоры с Литвой об архивах почему-то прекратились»<sup>80</sup>.

Svetlana B l a š č u k – istorijos mokslų kandidatė, mokslo darbuotoja.  
Nacionalinės Ukrainos mokslų akademijos Ukrainos istorijos institutas (Ukraina, Kijevas)  
El. paštas: [blashchuks@gmail.com](mailto:blashchuks@gmail.com)  
[orcid.org/0000-0003-1430-6353](https://orcid.org/0000-0003-1430-6353)

Dmitrijus V a š č u k a s – istorijos mokslų kandidatas, vyresnysis mokslo darbuotojas.  
Nacionalinės Ukrainos mokslų akademijos Ukrainos istorijos institutas (Ukraina, Kijevas)  
El. paštas: [dmvashchuk@gmail.com](mailto:dmvashchuk@gmail.com)  
[orcid.org/0000-0003-0377-1233](https://orcid.org/0000-0003-0377-1233)

*Vertė Vitalijus Fursovas*

<sup>80</sup> 1927 m. birželio 6 d. M. K. Liubavskio laiško originalas nerastas.